

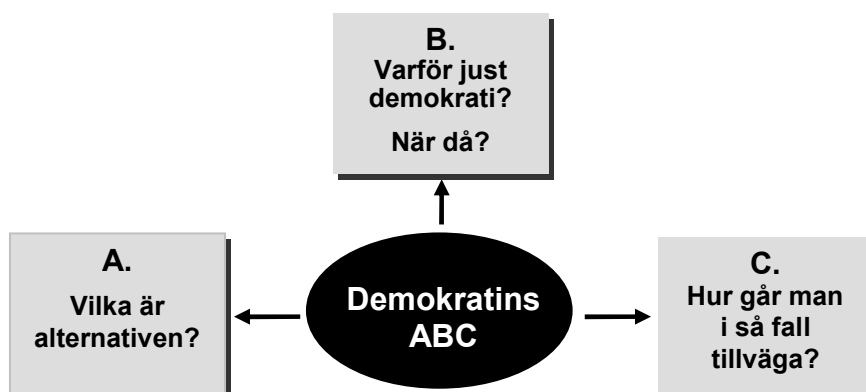
Demokratis ABC

Tre grundläggande frågor

Det fattas dagligen beslut i alla möjliga sammanhang som många berörs av. När bör den processen vara demokratisk och vad innebär det?

I den här teoribakgrunden presenteras ett demokratins ABC för att tackla de frågorna. Modellen är generell – den gäller på alla nivåer, från små arbetslag till globala organisationer som FN – och omfattar tre steg:

- A. först bör man göra klart för sig vad det finns för alternativ till demokrati
- B. man har då bättre förutsättningar att ta ställning till demokratis grundprinciper och avgöra när just de bör gälla
- C. väljer man det demokratiska alternativet återstår sedan att konkretisera hur man ska gå tillväga

A. Alternativa styrformer

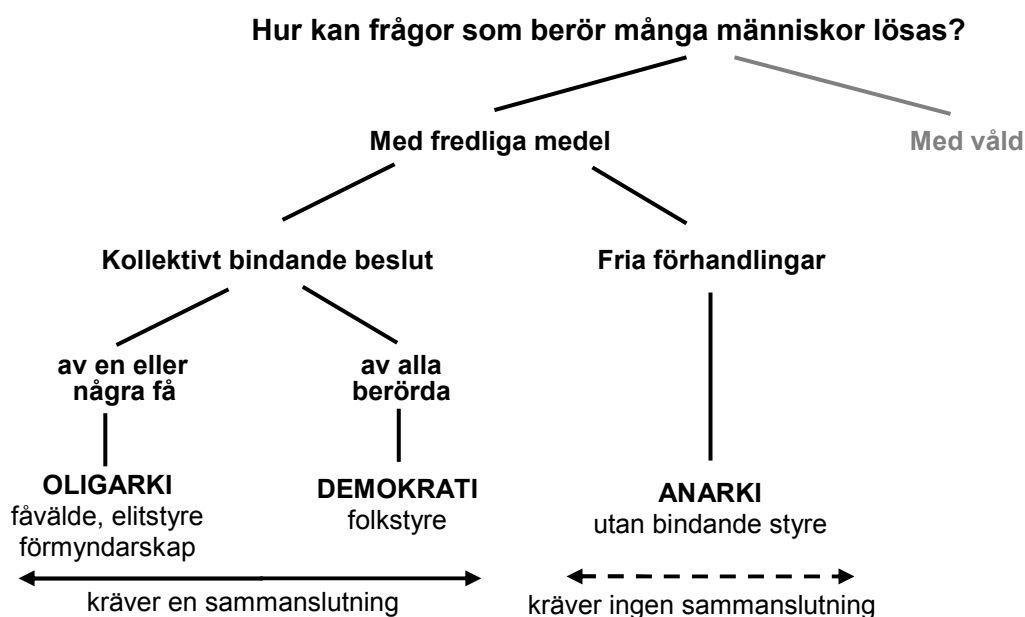
Hur kan frågor som berör många människor lösas? Eller mer specifikt: vilka har *makt* att få en lösning till stånd och hur skall den processen *styras*?

Med en sådan ganska förutsättningslös formulering av politikens grundfrågor som utgångspunkt, kan man till en början skilja mellan fredliga lösningar och lösningar som utnyttjar våld. Ofta hoppar man över det steget och ställer den fredliga demokratin mot den våldsamma diktaturen. Att på det viset jämföra det goda med det onda kan vara verkningsfullt i polemiska sammanhang, men en sådan svart-vit dualism är vilseledande: den låter antyda att det bara skulle finnas två alternativ. Här är utgångspunkten i stället att våldsanvändning bryter ner varje politisk ordning – demokratisk eller ej – genom att ersätta legitim maktutövning med fysiskt våld.¹

Går man sedan vidare och ser på de fredliga lösningarna, kan en tvistefråga i princip lösas genom fria förhandlingar eller genom en i förväg uppgjord, kollektiv beslutsordning som binder de berörda.

De kollektivt bindande beslut som en viss grupp människor förväntas respektera, kan i sin tur fattas på två principiellt skilda sätt: av några få eller av alla berörda.

Resonemanget åskådliggörs i nedanstående schema över alternativa styrformer. Det är en idealmodell – i praktiken kombineras ofta alternativen.

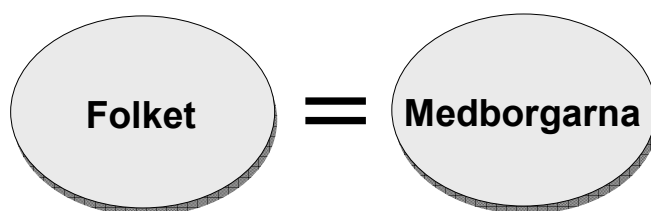

En variant av den här klassificeringen där demokrati betraktas som en av tre möjliga styrformer, lanserades redan av den grekiske filosofen Aristoteles för 2 300 år sedan. En annan huvudpoäng som blir tydlig i detta generella och ganska neutrala schema är:

- beslut fattade på demokratisk väg måste äga rum inom ramen för en sammanslutning. Utan gemenskap, ingen demokrati.

Om man kallar dem i gemenskapen som berörs av besluten för *Folket* och dem som är delaktiga i besluten för *Medborgarna*, kan man formulera följande grundläggande demokratiska identitet:

- alla som ingår i folket är medborgare och ingen är medborgare utan att ingå i folket.

Fåvälde, elitstyre, förmyndarskap

Även fåväldet bygger på ett kollektiv men där kan inte alla berörda delta i besluten – vare sig direkt eller indirekt. När exempelvis kampen för demokrati stod som hetast i Sverige för 100 år sedan var landet ingen diktatur. Det var en rättsstat inom ramen för ett fåvälde präglad av klassklyftor som demokratins förkämpar ville avskaffa genom allmän rösträtt.

I många sammanhang betraktas förmyndarskap som den mest lämpliga styrformen. Föräldrars auktoritet att fostra sina barn ifrågasätts sällan. Inom skola och utbildning förutsätts lärarna ha en speciell kompetens att leda undervisningen av eleverna. Bland

myndigheter och företag anses det som regel befogat att arbetet styrs av chefer med särskilda kvalifikationer.

Anarki²

Internationell politik är urtypen för ett anarkiskt system som inte regleras av någon kollektiv beslutsordning. Länderna förhandlar fritt med varandra – ibland når de en överenskommelse, ibland inte. De håller sig till sina uppgörelser så länge det gynnar båda parter eller så länge den starkaste vill.

Marknaden är ett annat exempel. Där förhandlar producenter och konsumenter fritt om försäljning och köp av varor och tjänster. Utfallet bestäms av styrkeförhållandena mellan parterna, mätt i pengar.

På senare tid har det anarkiska, frihetliga alternativet brett ut sig på den demokratiska styrformens bekostnad: marknadslösningar har runt om i världen införts på områden som tidigare varit föremål för kollektiva beslut. Samtidigt har många länder gått över från ett oligarkiskt till ett mer demokratiskt styre. Båda de här förändringarna krävs ofta av internationella utvecklingsorgan för att de ska bevilja fattiga länder lån och skuldavskrivning.

Den demokratiska medelvägen

Fåväldet eller förmyndarskapet bygger sin legitimitet på ledarnas särskilda kompetens, medan anarkiska lösningar sätter den individuella handlingsfriheten över allt annat. Demokrati är en medelväg – ibland ganska besvärlig – som bygger på maktindelning och att alla rättar sig efter de beslut man varit med om att fatta.

Ingen av dessa tre styrelseformer förekommer renodlad i verkligheten. Hur och var drar man exempelvis gränsen mellan ett beslut som fattats av ett fåtal och ett som fattats av alla berörda? Den frågan aktualiseras i storskaliga politiska system med representativt styre. I bästa fall fattar folkvalda ledare politiska beslut i enlighet med majoriteten av väljarnas intressen – det är så västerländska demokratier gärna ser på sig själva. Men även om där inte finns en avgränsad elit med monopol på makten, så deltar inte alla i besluten. Med ABC-modellens mått hamnar det representativa styret någonstans mellan oligarki och demokrati.

B. Demokratins förutsättningar och grundprinciper

Vi har pekat på sammanslutningar där beslutsfattarnas speciella kompetens anses legitimera ett fåvälde. Vi har också givit exempel på anarkiska system där den individuella friheten prioriteras högre än några gemenskapsvärden. När kan det då vara aktuellt med en demokratisk styrform: vilka förutsättningar och principer bygger den på?

1. Gemenskap

För det första måste det finnas en intressegemenskap, *en avgränsad enhet där folk sluter sig samman kring frågor de gemensamt vill fatta beslut om*. Medlemmarna måste i någon mån kunna lita på och identifiera sig med varandra för att acceptera att på förhand bli bundna av dessa beslut. Det krävs någon form av kollektiv identitet, att medlemmarna upplever sig som ett ”vi”. Med en sådan gemenskap har man valt bort det anarkiska alternativet.

2. Lika hänsyn

Vill man gå vidare och välja en demokratisk styrform hellre än någon form av fåvälde, så förutsätter detta att medlemmarna också prioriterar två andra grundläggande principer. För det första principen om allas lika värde, som kan preciseras till ett krav på jämställdhet: *vars och ens intressen förtjänar lika hänsyn*.

Tar man det kravet på allvar, accepterar man också en ganska radikal maktindelning: alla måste ha lika möjligheter att få sina intressen tillgodosedda. Varje form av privilegier, oavsett vilka resurser de är baserade på – kön, ålder, pengar, utbildning, klass, etnicitet, o s v – bryter mot principen om *Lika hänsyn*. Detta gör exempelvis feminismen till en demokratifråga.

3. Självtändighet

För det andra måste medlemmarna också vara villiga att acceptera en regel – också den kopplad till makt – om vem som ska avgöra vad det är för intressen och behov som räknas. Här måste det demokratiska svaret bli: människor själva. *Medlemmarna är vuxna nog att bäst själva bedöma sina intressen* – både de privata och sådana de delar med de andra i sammanslutningen.

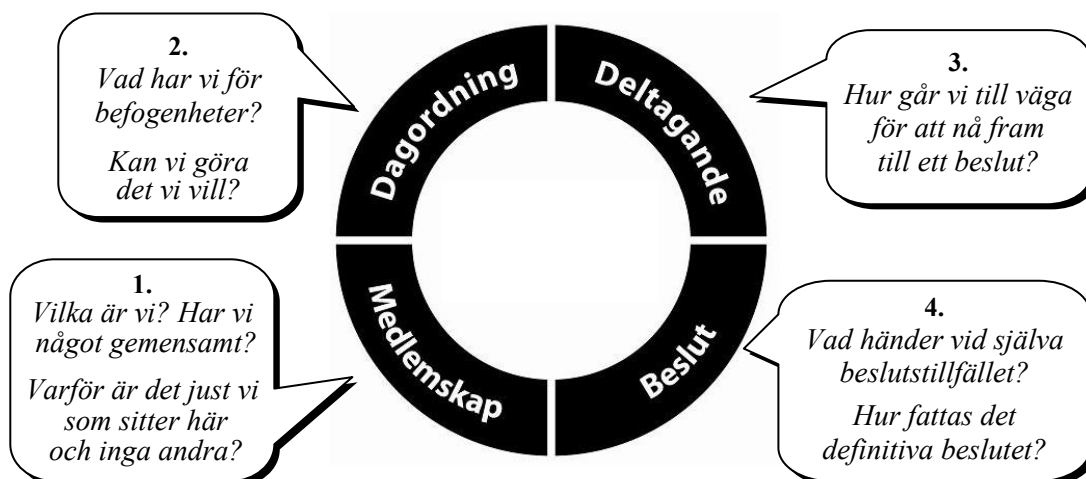
Det räcker alltså inte att värna enbart om jämställdheten. Var och en måste också betraktas som kompetent nog att göra sina egna bedömningar och själva ta ställning. Utan den här *Självtändighetsregeln* blir det annars fritt fram för ledare att träda fram som intellektuellt och moraliskt mer kompetenta domare eller förmyndare och hävda sin auktoritet över de andra.

C. Livbojen och kriterier för en demokratisk process

Livbojen

Från det att en grupp människor kommer på att de har något gemensamt till dess de har pratat ihop sig och fattat beslut om saken, kan det gå ganska lång tid. Men vare sig det tar en timma eller ett år kan den processen indelas i fyra olika faser, där frågor som rör medlemskap, dagordning, deltagande och beslut regleras på ett eller annat sätt.

Många sammanslutningar är mer eller mindre permanenta och fattar löpande det ena beslutet efter det andra. Då kan beslutsprocessen ses som ett cykliskt förlopp och åskådliggöras i nedanstående livboj, med start nere till vänster:

Under de två första faserna – medlemskap och dagordning – konstituerar sammanslutningen sig. Det klargörs vilka deltagarna är, deras gemensamma intressen och deras befogenheter. Sedan tar överläggningsfasen vid: hur skall de bära sig åt för att nå fram till ett beslut i en viss fråga? Till sist kommer själva beslutstillfället: hur fattas det definitiva beslutet i ärendet?

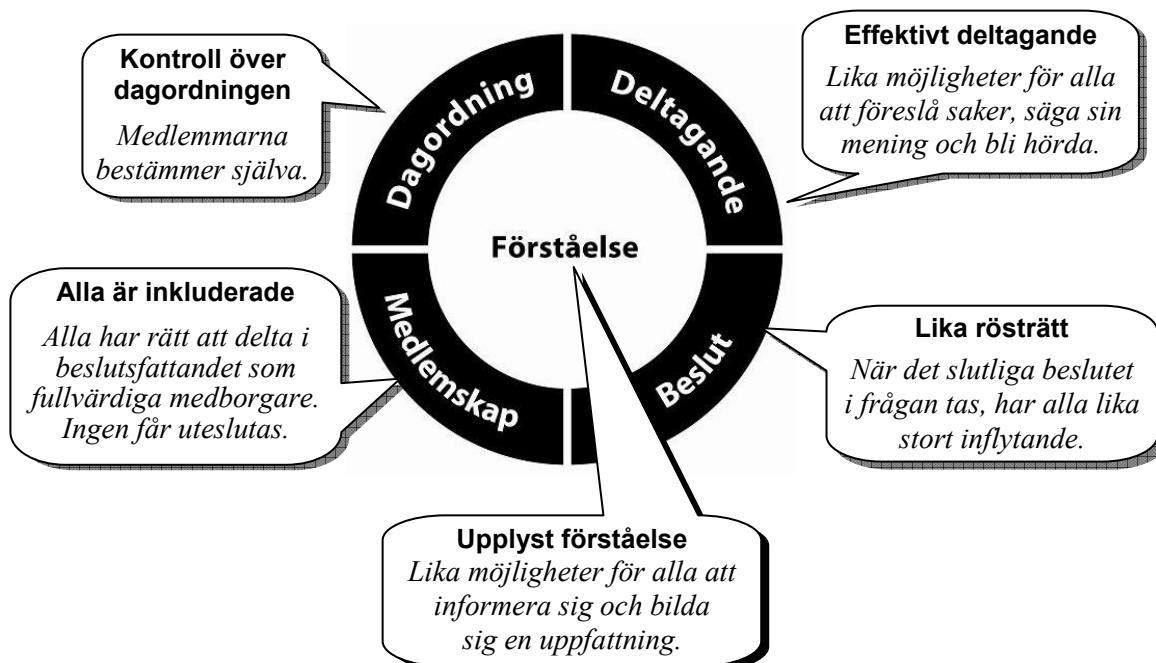
Demokratikriterierna

Genom att tillämpa de demokratiska grundprinciperna på beslutsprocessens olika faser kan man formulera fyra mer konkreta demokratikriterier:

1. *Alla är inkluderade.* Alla berörda måste ha rätt att delta som fullvärdiga medborgare i beslutsfattandet. Ingen får uteslutas, vilket kräver vaksamhet mot diskriminering och mobbing.
2. Medlemmarna har *kontroll över dagordningen.* De måste själva kunna bestämma vilka frågor de vill ta upp. Dagordningen får inte sättas av någon utomstående.
3. *Effektivt deltagande.* Under överläggningsfasen måste alla ha lika möjligheter att komma med förslag, säga sin mening och bli hörda.
4. *Lika rösträtt.* När det slutliga beslutet i frågan tas, måste alla ha lika stort inflytande. Det är medlemmarnas ställningstaganden vid detta tillfälle som räknas, ingenting annat.

För att beslutsprocessen ska vara helt demokratisk vill det till ytterligare ett krav som måste genomsyra *alla* faserna i processen:

5. *Upplyst förståelse.* Medlemmarna måste ha lika och reella möjligheter att informera sig och komma underfund med vad som bäst tjänar deras intressen.

Har en sammanslutning varit verksam en längre tid betraktas ofta de konstituerande faserna som ett för länge sedan passerat stadium. Uppmärksamheten koncentreras lätt bara på nuet, deltagandet och beslutsfattandet i livbojens högra halva. Men brister det här, är det klokt att söka efter orsakerna tidigare i processen. Ofta visar det sig då att

förutsättningarna har förändrats sedan sammanslutningen bildades – den kan ha fått nya medlemmar med nya intressen, omvärlden kan ha förändrats och aktualiserat nya frågor att ta ställning till medan andra blivit överspelade. Då är tiden mogen att revidera beslutsordningen och förnya det demokratiska kontraktet.

Oavsett om det gäller en liten arbetsplats, en idrottsförening eller ett stort land måste en allt igenom demokratisk process alltså uppfylla dessa fem krav eller demokratikriterier: *Alla är inkluderade, Kontroll över dagordningen, Effektivt deltagande, Lika rösträtt och Upplyst förståelse.*

Ingen sammanslutning i världen har en beslutsordning som helt och hållet uppfyller alla dessa krav – det finns exempelvis tendenser till diskriminering och mobbing i de flesta organisationer. Inte desto mindre är ordet ”demokrati” för det mesta just så värdeladdat. Därför bör demokratikriterierna ses som riktmärken att jämföra verkligheten med. De är instrument med vars hjälp man kan upptäcka demokratiska brister i de sammanslutningar som faktiskt finns och komma på vad man kan göra åt dem.

Den perfekta demokratin är ett ideal och för att komma ett stycke på väg måste man ha målet klart för sig.

¹ Freds- & konfliktforskare undersöker bl.a. under vilka omständigheter en politisk ordning urartar i våldsanvändning. Se Adam Przeworski, "Demokrati som möjligt utfall av konflikter", i *Idéer om demokrati* Tidens förlag 1992, s 245 ff. Där diskuteras betingelserna för en fredlig övergång till demokrati. Artikeln har inspirerat till en rad senare empiriska undersökningar.

² Här följer vi ett klassiskt språkbruk och kallar ett system utan kollektivt bindande beslut för anarki. Det ordet bör skiljas från termerna ”anarkism” som syftar på en lära om staten och ”anarkist” som betecknar en person som ansluter sig till den läran.